

Nacionalno bogastvo že četrto stoletje v azilu

Depoji Prirodoslovnega muzeja Slovenije - začasna rešitev za zbirke, ki je že (pre)dolgo stalna. Preparate ogrožajo žuželke in nihanje temperature.

[Maja Prijatelj Videmšek](#)

čet, 10.12.2015, 10:00

Ključne besede:

- [Prirodoslovni muzej Slovenije](#),
- [depoji](#),
- [kulturna dediščina](#),
- [mamut](#),
- [Leonora](#),
- [Tomi Trilar](#),
- [Breda Činč Juhant](#),
- [Al Vrezec](#),
- [Mojca Jerneje Kodrič](#)

Kolega, ki je že upokojen, je vseskozi govoril, da se bo prej upokojil, preden bo zgrajena nova stavba, a smo se mu vsi smejali. Zdaj včasih v šali tudi sam porečem isto. Morda bo selitev dočkala naša najmlajša zaposlena,« neskončnost dveh desetletij in pol čakanja na novo domovanje za zbirke Prirodoslovnega muzeja Slovenije v enem stavku zajame muzejski svetnik dr. Tomi Trilar.

Stavba osrednjega slovenskega naravoslovnega muzeja, zgrajena leta 1888, je za svojo starost sicer v dobrem stanju, težava pa je, da je premajhna za muzeja, ki v njej sobivata; poleg Prirodoslovnega muzeja Slovenije je v njej še Narodni muzej Slovenije. Zaradi prostorske stiske so ogrožene muzejske zbirke – številne zbirke prirodoslovnega muzeja so edinstvene v svetovnem merilu – in izvajanje programov za obiskovalce. »Zelo veseli smo, ko v zbirko dobimo kaj zelo izjemnega. Takšna je bila Leonora,« pokaže vodja kustodiata za nevretenčarje na skelet mlade samice kita, izobešen pod strop dvorane. »Na žalost pa je Leonora razstavljena v prostoru, namenjenem začasnim razstavam, zato moramo vsako načrtovati tako, da vanjo vključimo tudi njo. Če bi načrtovali razstavo o Alpah, je ne bi imeli kam dati.«

Drugi največji eksponat in hkrati simbol prirodoslovnega muzeja je mamut, katerega okostje so leta 1938 odkrili v Nevljah pri Kamniku. Predviden je kot osrednji muzejski eksponat nove muzejske stavbe, ki bi stala v neposredni bližini ljubljanske biotehniške fakultete, Nacionalnega inštituta za biologijo, živalskega vrta in bodočega botaničnega vrta, in bi pomenila zadnji element širše arhitekturne celote Biološkega središča.

Gradnja novega prirodoslovnega muzeja je bila predvidena že pred 25 leti. »Projekti so bili izdelani dvakrat, nazadnje leta 2004. Vložena je bila tudi predhodna najava javnega razpisa za gradnjo, vendar se politika menja in zadeva je obakrat propadla,« pove direktorica dr. Breda Činč Juhant. »Na splošno se vsi strinjajo, da je novogradnja nujna, ko jo je treba umestiti v aktualni proračun, pa ima vsak minister svoje prioritete,« doda. Tako muzej namesto stalne rešitve že vse od leta 1998 prostorsko stisko blaži z začasno rešitvijo, najemanjem depojskih prostorov, ki pa po besedah Činč Juhantove ne zagotavljajo optimalne varnosti in preglednosti zbirk.

Zgodovinski herbariji

Eksponati, ki so razstavljeni v muzeju, namreč predstavljajo manj kot odstotek vsega inventariziranega gradiva. Večina ga je v študijskih zbirkah, kjer gre za večje serije osebkov iz različnih nahajališč. Deloma so shranjene v muzejski stavbi na Prešernovi cesti, več pa jih je v depojih v nakupovalnem središču BTC in pritličnem stanovanju v Šiški. »Naravoslovne zbirke so bile temelj prvega muzeja na Slovenskem, zdaj pa so med najbolj ogroženimi državnimi zbirkami,« poudarja Činč Juhantova.

Eno najbolj občutljivih je herbarijsko gradivo. Muzej hrani zgodovinske herbarije, tudi najstarejšega znanega na Slovenskem, herbarij Janeza Krstnika Flysserja iz leta 1699, vodja kustodiata za botaniko Špela Novak predstavi veliko herbarijsko knjigo z lesenimi, v usnje vezanimi platnicami. »Večina rastlin v njej je značilnih za naše kraje od obale do vrhov, nekaj pa je okrasnih vrst, denimo pasijonka.« Herbarij ima veliko estetsko in zgodovinsko vrednost, žal pa ob rastlinah ni podatkov o nahajališčih. V njem sta tudi konoplja, kar kaže, da so jo v naših krajih gojili že pred 300 leti, in mandragora, ki na območju Slovenije ne uspeva, možno pa je, da so jo gojili.

Herbarija zdravnika, naravoslovca in etnologa Balthasarja Hacqueta ter barona Karla Zoisa, mlajšega brata Žige Zoisa, sta evropsko pomembna, poudari Novakova, saj vsebujeta nekaj rastlin, po katerih so bile vrste opisane prvič za znanost. Staro herbarijsko gradivo je pomembno tudi zato, ker kaže, kje so bile rastline, ki so že izumrle, včasih razširjene. »Alpsko možino danes najdemo le še na Črni Prsti in Poreznu, ta primerek pa je Henrik Freyer, prvi kustos Deželnega muzeja v Ljubljani, nabral na Golici, kar dokazuje, da je rasla tudi v Karavankah. V zadnjih 30 letih pa tam ni bila potrjena,« polo s posušeno rastlino pokaže Novakova. V Dežmanovem herbariju je srednja rosika, ki je bila včasih razširjena na Ljubljanskem barju, danes pa je tam že skoraj izumrla.

Kljub prostorski stiski so herbariji po oceni Novakove dobro ohranjeni. »Bi pa želeli imeti z njihovim hranjenjem manj stroškov in dela, kar bi prinesla nova muzejska stavba.«

Občutljive žuželke

Drugo najbolj občutljivo muzejsko gradivo so žuželke. Številne so preparirane na suho in hranjene na entomoloških iglah. Težava pa je, da če te niso kakovostne, rjavijo, rja pa načenja tudi primerek. Dodatna nevšečnost pri prvih zbirkah žuželk je šotna podlaga, v katero so igle s primerki zabodene. Zaradi nizke pH vrednosti podlage so igle sčasoma porjavele tako močno, da onemogočajo delo s primerki. Ob vračanju primerka in zabadanju v podlago se igla na prerjavelih mestih zlomi, zato bi bila edina rešitev ponovna preparacija celotne zbirke, pove Trilar.

Iz vitrine, kjer je s sliko in besedo predstavljena zbirka metuljev in hroščev Ferdinanda J. Schmidta - izvorna zbirka je shranjena v depoju v BTC-ju -, Trilar izpostavi originalen primerek hrošča drobnovratnika, prve opisane jamske živali na svetu (1831). V Postojnski jami ga je našel Luka Čeč, eden od lokalnih fantov, ki so z baklami v jamo vodili prve turiste. »Predstavljam si, da je bil bolj krepak, ker je hroščka nekoliko preveč stisnil in poškodoval,« pripoveduje Trilar. Dal ga je tedanjemu direktorju Kranjskega deželnega muzeja grofu Franzu Hohenwartu, ta pa Ferdinandu J. Schmidtu, ki ga je opisal.

Schmidt je bil trgovec s sadjem, ki je kmalu ugotovil, da mu žuželke delajo škodo, a namesto da bi se jih poskušal znebiti, jih je začel zbirati. Bil je daleč pred svojim časom; imel je stanovanja za svoje trgovske nameščence, najel je celo menedžerja, ki je vodil trgovino s sadjem. Gojil je tudi stare sorte sadja in brezplačno delil cepiče.

Ker je bil Čečev primerek drobnovratnika poškodovan, je Schmidt razpisal nagrado 25 goldinarjev za novega, vendar ga ni nihče našel. »Pozneje je sam obiskal jamo in tam našel številne neznane živalce, tudi drobnovratika.« Po svetu so zbudile veliko zanimanje in na Kranjsko privabile tuje raziskovalce. Tako se je v Postojnski jami rodila nova veja biologije, ki so jo kasneje poimenovali speleobiologija.

Zbirka bolh, uši in perojedov z Balkana

Del entomoloških zbirk, ki jih je bistveno lažje vzdrževati, je shranjen v alkoholu, razlaga Trilar, medtem ko po ozkih hodnikih muzeja vodi do entomološkega depoja. »Tu se začne naša mizerija,« zavzdihne v ozki sobi, natrpani z omaram in vsem mogočim. Študijska zbirka je zato »praktično nefunkcionalna«, čeprav škatle z žuželkami v malih eprugetah in mikroskopski preparati na stekelcih skrivajo pravo bogastvo: eno največjih zbirk parazitov ptičev in sesalcev na svetu ter reprezentančno zbirko bolh, perojedov in uši za Balkan, ki skupaj šteje 25.000 preparatov. »Če hočeš opisati ali pravilno določiti kakšno novo vrsto bolhe, perojeda ali uši na Balkanu, moraš priti v muzej in primerjati gradivo,« strne Trilar.

Večji del zbirke je ustvaril pokojni kustos Savo Brelih, ki je nabral tudi ogromno zbirko balkanskih plazilcev. »Skoraj ga ni jadranskega otoka, s katerega ne bi prinesel kuščarice. Prispeval je material za

zbirko ptičev in sesalcev, po upokojitvi pa se je preusmeril na zbiranje hroščev in prav tako uredil zbirko, ki je referenčna za Slovenijo. Tudi najmanjši hroščki so preparirani tako, da vsaka noga stoji na svojem mestu, spoštljivo govori Trilar, ki je (so)avtor zbirk klopotov, bolh in škržadov Evrope in orientalne regije. Študijska zbirka vrbnic, ki jo je oblikoval dr. Ignac Sivec, pa je reprezentančna za Slovenijo, največja zbirka na Balkanu in največja zbirka te skupine za JV Azijo.

Škatle z rdečo etiketo so največja dragocenost entomološke zbirke. V njih so tipski primerki, po katerih je bila neka vrsta opisana. Znotraj tipskih primerkov se določi tipičnega samca (holotip), ki je v zbirkah prav tako označen z rdečo etiketo. Včasih je bila določena tudi tipična samica, ki se je imenovala alotip, danes pa se vsi drugi primerki imenujejo paratipi, pojasnjuje Trilar. »Če bi izbruhnil požar, bi gasilcem naročili, naj najprej rešijo škatle z rdečimi nalepkami. Je pa paradoksalno, da sem jih dolžan poslati po pošti, če kateri raziskovalec zaprosi za ogled holotipa.«

Ni denarja za hlajenje

Na poti v muzejski depo v BTC se Trilarju pridružita doc. dr. Al Vrezec, ki je zadolžen za ptice, ter višja kustodinja Mojca Jernejc Kodrič, ki vzdržuje in ureja zbirke sesalcev, rib, plazilcev in dvoživk, oba s kustodiata za vretenčarje. Depo je pravzaprav skladišče v eni od številnih hal v nakupovalnem središču, poleg katerega ima svoje skladišče živilski trgovec, ki v njem med drugim preklada moko, kosmiče in druge mlevske izdelke. Ti so naravna vaba za molje in druge žuželke, ki ogrožajo tudi občutljive preparate sesalcev in ptičev. Da bi jih zatrli, prostore depoja dvakrat letno zaplinjajo enako kot zaplinjajo silose z vskladiščenim žitom. Sredstvo iz zraka pobere ves kisik, zato se vse živo v prostoru zaduši, preparatom pa ne škoduje, saj se nanje ne veže. Vsekakor pa je ohranjanje dragocenega materiala v teh prostorih izjemno tvegano, na kar kustosi pristojno ministrstvo opozarjajo že nekaj let.

Prostori javnih skladišč ne ustrezajo standardom hranjenja naravoslovnih zbirk, saj žuželke vedno znova vdirajo skozi špranje v oknih in vratih. Edina učinkovita preventiva so ustrezni klimatizirani prostori, v katerih bi se ohranjala stalna temperatura in vlažnost, povedo sogovorniki. »Klimo ima že vsaka pisarna v javni upravi, za klimatiziranje zbirk državnega pomena pa se ne najde denarja,« opozori na nesmisel Vrezec.

V prvem delu depoja je skladišče razstavne opreme, ki v muzeju trenutno ni uporabljena, knjižnica s starejšo periodiko, priročni depo z dermoplastikami, geološka zbirka - izbrani so že minerali in kamni, ki bodo krasili tla glavne vhodne dvorane novega muzeja - in paleontološki depo, kjer v lesenih škatlah v modelih za odlitke ležijo prave mamutove kosti. Najprimerneje so shranjeni preparati v alkoholu, zlasti ribe in dvoživke, in sicer v kovinskih kompaktnih omarah, ki predstavljajo muzejski standard. V njih bi morale biti shranjene vse zbirke, a jih imamo dejansko le za vzorec, meni Vrezec.

Drugi del depoja je centralni, ki ima po besedah sogovornikov največjo vrednost in s katerim je tudi največ težav. Vsi preparati, namenjeni vanj, morajo skozi karanteno, kar pomeni, da se jih pred vnosom za dva meseca shrani v zamrzovalnik. Tako odmrejo tudi jajčeca, ki so jih žuželke morebiti odložile vanje. Gre za nujen varnostni ukrep, s katerim kustosi preprečujejo vnos okuženega in za zbirko škodljivega materiala v centralno zbirko.

V dolgih vrstah lesenih omar so shranjeni herbariji, dermoplastike ptičev ter lobanje in kože sesalcev, v entomoloških škatlah metulji in hrošči. Na vrhu omar in med njimi so v zaščitni foliji zavite dermoplastike medvedov, albino srnjaka, orlov, pelikana in drugih živali, ki so prevelike za shranjevanje v omarah.

Ni prostora za novo gradivo

Centralni depo je zapolnjen do zadnjega kotička, zato je dodajanje novih eksponatov »izjemno oteženo, čeprav gre za nujen in bistven del poslanstva muzeja, ki za naše znanjce zbira in ohranja tudi gradivo današnjega časa,« pove Vrezec. Žal je prav v tem obdobju na voljo več zbirk entomologov, ki so začeli zbirati gradivo po drugi svetovni vojni, nadaljuje Trilar. »Slovenija ima veliko tradicijo zasebnih zbiralcev žuželk. Nekateri so temu posvetili vse življenje in imajo reprezentančne zbirke za Balkan za nekatere skupine, ki jih v muzeju nimamo, predvsem pri metuljih in hroščih. Ministrstvo za kulturo nam zagotavlja denar za njihov odkup, vendar jih nimamo kam dati,« obžaluje.

Muzej gradivo pridobiva tudi na podlagi Uredbe o zavarovanih prosto živečih živalskih vrstah, ki mu daje prednost pri prevzemu zavarovanih vrst sesalcev in ptic. »S tem se zagotavlja dolgoročno hranjenje teh dragocenih primerkov za raziskave in prihodnje rodove. Dolgoročno hranjenje v muzeju shranjenih primerkov zagotavlja zakon, po katerem vse muzealije, tudi prirodine, z vnosom v inventarno knjigo postanejo nacionalno bogastvo. To ima status nedotakljivosti in muzej kot pristojna institucija ga je dolžan ohranjati, za kar prejema tudi državna sredstva. Gre torej za primerke državnega pomena, katerih odpis izjemoma lahko odobri le pristojni minister, s čimer se zagotavlja dolgoročno hranjenje. Za zagotavljanje tega pa prirodoslovni muzej nima ustreznih prostorskih pogojev. Vse bolj pa ga pesti tudi kadrovska stiska, tako za ohranjanje obstoječih zbirk kot za sprejem in obdelavo novih eksponatov,« navaja Vrezec.

Izumirajoče vrste

Številne muzealije so v depozitu, ker so preveč občutljive ali dragocene, da bi bile razstavljene v muzeju, kjer jih uničujeta svetloba in prah. Takšne muzealije sta risa iz 19. stoletja, edina primerka iz izumrle avtohtone slovenske populacije, in veliki galeb iz leta 1841, ki je najstarejši ptičji preparat. Poleg tipskega gradiva so posebej dragoceni preparati, ki dokazujejo, da so danes izumrle živali nekoč poseljevale ali gnezdile v naših krajih. Mednje spada prlivka iz leta 1921, ki so jo našli v v Zgornji Šiški, ko je še gnezdila ob Savi. Danes velja za izumrlo slovensko gnezdilko.

»Ljudje se vedno sprašujejo o razlogih za zbirateljstvo. Eden je prav gotovo lepota,« Trilar pokaže škatlo morfoidov iz Južne Amerike. »Je pa ta material zelo občutljiv na tresljaje in vlago. Če med transportom nastopi nevihta, se lahko metuljem zaprejo krila. Ponovno prepariranje je zelo težavno. Zato si prizadevamo, da bi se selili samo še enkrat, v novo stavbo na stalno mesto.«

Jernejc Kodričeva pokaže tudi zbirko tekunic iz Makedonije, ki je največja na Balkanu. Tekunice so v mnogih območjih Makedonije izumrle in skupaj z njimi tudi bolhe, ki so jih gostile – prirodoslovni muzej hrani tudi tipsko gradivo teh parazitov. »Tekunice so zelo občutljiva vrsta. Kmetijstvo jih je izrinilo iz naravnih habitatov, zato živijo le še v obrobni,« pojasnjuje Trilar. »Potrebujejo nizko travo, kjer ekstenzivna paša poteka enkrat tedensko. V Vojvodini in na Fruški gori sem jih opazoval na robu vasi, kjer ženejo živino na pašnik. Ponekod zaradi intenzivnega kmetijstva životarijo le še na letališčih, kjer pasejo ovce.«

Druga izumirajoča vrsta je dinarska voluharica, endemit zahodnega Balkana. Muzej hrani daleč največjo zbirko teh živali na svetu in povrh tudi največjo zbirko polhov, ki jih je - tako kot veliko večino gradiva obstoječe zbirke sesalcev - zbral prof. dr. Boris Kryštufek, vodja kustodiata za vretenčarje in muzejski svetnik.

Preparati resda predstavljajo mrtve živali, vendar še vedno vsebujejo njihovo DNK, na podlagi katere bi jih z biotehnologijo lahko rekonstruirali. Japonci se na primer trudijo obuditi mamuta. Nekateri muzeji zato ustrezne vzorce shranjujejo v tekočem dušiku. »Za kaj takšnega v prirodoslovnem muzeju ni ne infrastrukture, ne sredstev, ne kadrov, kar kaže, da niti v znanstveni srenji ni razumevanja muzejskih zbirk kot raziskovalne infrastrukture,« poudarja Vrezec.

Pelikan z Ljubljanskega barja

Marsikateri preparat ima tudi zanimivo zgodbo, kot recimo pelikan, ki je leta 1843 zašel na Ljubljansko barje. Domačini, ki ga še niso videli, so bili šokirani. Mislili so, da je priletel sam hudič, zato so ga pri priči ustrelili. Kranjski deželni muzej ga je od »brezovškega župnika« odkupil za deset goldinarjev, prepariral pa ga je Henrik Freyer. Vrezec pokaže tudi nenavadno žival na podstavku, na katerem piše Bastard. »Včasih so bili muzeji t. i. bestiariji, ki so predstavljali čudne živali, zobovje morskih psov, zarodke z dvema glavama in podobno. Tak primer je križanec med pavom in kokošjo. Velike naravoslovne vrednosti nima, čeprav kaže na to, da se lahko kokoš in pav križata,« se nasmehne.

Danes pa je naravoslovni muzej veliko več kot le razstavišče nenavadnih ali kako drugače zanimivih bitij. »V resnih muzejih po svetu imajo laboratorijske oddelke za genetske raziskave, na katerih temelji sodobna znanost o biotski pestrosti, pri nas pa se je ta vloga naravoslovnega muzeja popolnoma izničila. Zato je nujen prepoved znanstvenega razumevanja muzeja, kar pa ne more biti samo naloga ministrstva za kulturo kot glavnega financerja dejavnosti Prirodoslovnega muzeja Slovenije,« je prepričan Vrezec.

Kaj govorijo jajčne lupine?

Veliko manjši depo v pritličju bloka v Šiški je klimatiziran in delno opremljen s kovinskimi omarami, katerih nabavo je pred dvema leti odobrilo ministrstvo za kulturo. »Kustosi smo bili zelo veseli, da smo ta sredstva dobili in da lahko sedaj vsaj del zbirke sesalcev in ptic hranimo v omarah po sodobnih muzejskih standardih. Žal pa še vedno večina muzejskih eksponatov čaka na te standarde v odsluženih in za hranjenje teh preparatov neprimernih lesenih omarah,« pove Vrezec. Zbirka ptic obsega okoli 6.500, sesalcev pa 24.000 muzealij, od tega je le petina shranjenih v novih kovinskih omarah.

V enem od predalov omare je shranjen beloglavi jastreb s Cresa, »pred kratkim pa smo dobili jastreba z Rombona,« pove Vrezec. Prirodoslovni muzej sodeluje z Veterinarsko fakulteto v Ljubljani, kjer živali rentgensko slikajo, preden jih v roke dobi preparator. Tako lahko spremljajo tudi nezakoniti lov, katerega obseg je drugače zelo težko opredeliti. Rentgenska slika jastreba z Rombona je pokazala, da je bil nezakonito ustreljen.

V depolu v Šiški sta tudi ena večjih zbirk plazilcev na Balkanu in zbirka ptičjih jajc, katere večji del je zbral Janko Ponebšek, eden vodilnih slovenskih ornitologov pred drugo svetovno vojno. »Predstavlja odlično referenco, v kako onesnaženem okolju so nekoč živeli Slovenci, saj se v lupinah nalagajo težke kovine in pesticidi,« pomen zbirke opredeli Vrezec. Podobno vlogo imajo preparati ujed, v tkivih katerih se kopičijo težke kovine in druga onesnažila.